

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

SEHESTED

Jydepotteindustrien

INDUSTRI-
FORBENNINGEN.

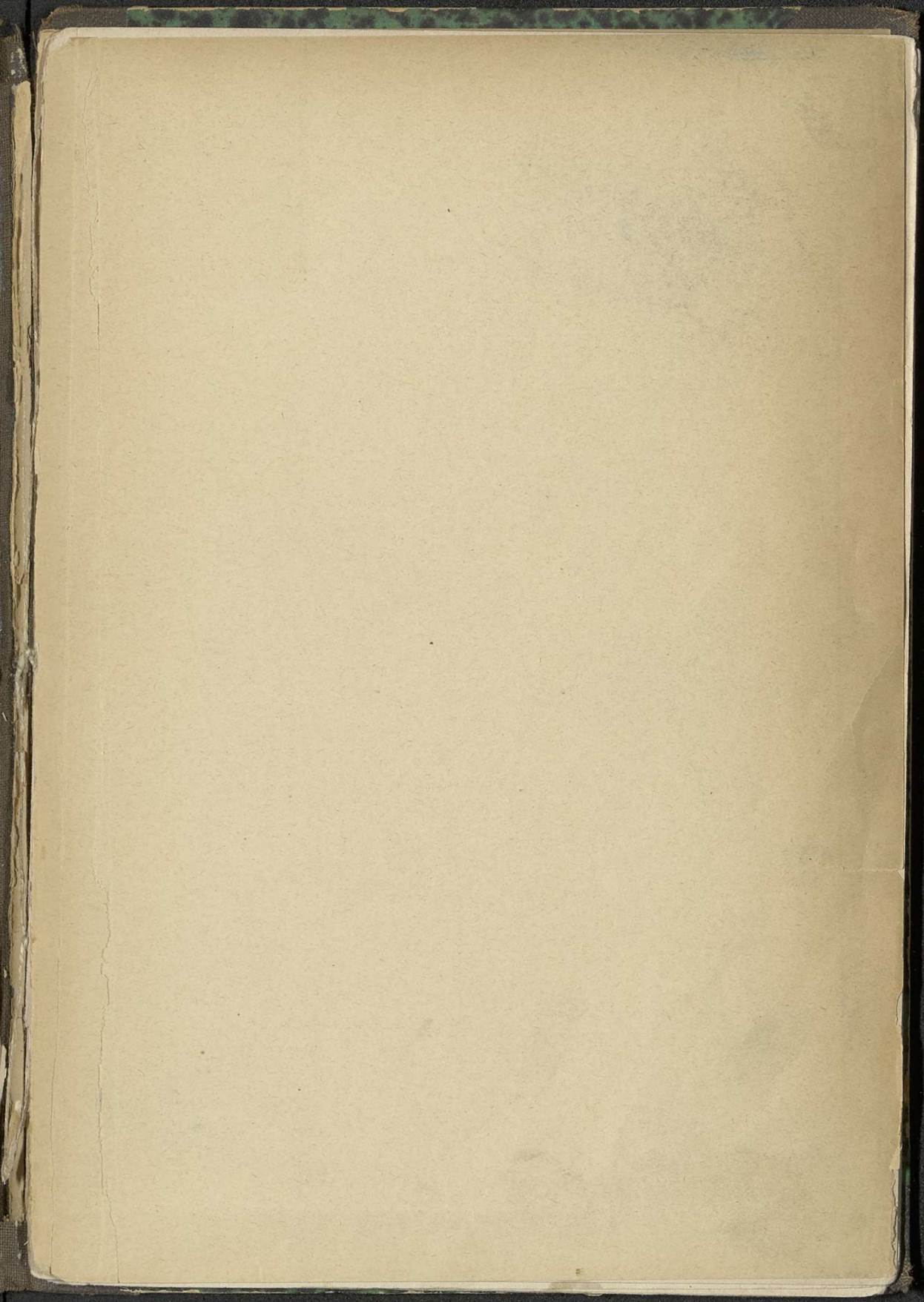
66668

~~2424~~

~~176~~⁶

666 68

IB gl

242

A

6

50-10

JYDEPOTTEINDUSTRIEN.

BESKREVET AF

F. SEHESTED.

INDUSTRI-
FORENINGEN.

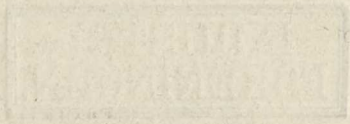
KJØBENHAVN.

I COMMISSION HOS C. A. REITZEL.

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO.

1881.

51-26

FORORD.

I „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm“ har jeg beskrevet Jydepotteindustrien, forsaavidt den har Interesse ved Betragtningen af Oldtidens Leerkar. Jeg behandlede der kun den ene Side af Sagen, den som angik selve Fabrikationsmaaden. Imidlertid er denne mærkelige Industri ogsaa i andre Retninger af Interesse, og derhos viser den sig i de senere Aartier saa hensygnende, at den maae ansees for at ville forsvinde i en ikke fjern Fremtid. For at den ikke tillige skal gaae i Glemsel, har jeg samlet — for et Par Aar siden — hvad jeg ved disse Blade meddelede.

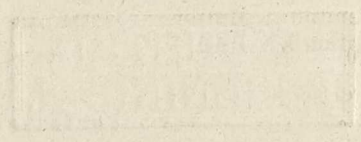
Broholm i September 1881.

Forfatteren.

1400

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Jydepotter, dette i mange Retninger fortrinlige Produkt, der uagtet dets høist primitive Frembringelsesmaade havde saadanne Egenskaber, at det endnu i Midten af dette Aarhundrede søgtes af Huusmødre over hele Riget og fandt Vei langt ind i fremmede Lande, gaaer nu mere og mere af Brug.

Før det aldeles forsvinder, skal jeg ved denne Fremstilling give en Beskrivelse af den Industri, som det har været og til en vis Grad endnu er Gjenstand for.

Benævnelsen Jydepotter omfatter Koge- og Stegegyder med og uden Laag, ja endog, nærmest til Brug paa Stedet: Kaffekander, Thekjedler, Øldunke, Æbleskivepander, Vaffelforme, Tragte, Støbegryder til at støbe Lys i, Urtepotter, Kakkelovnsrør, Legetøi for Børn, Vaser til Opsats paa Kakkelovne m. m.

Disse Kar ere overordentlig hensigtsmæssige at anvende i Huusholdningen og have Egenskaber, der ikke kunne erstattes ved Kar af andet Materiale. De ere fuldstændig uden Fare for Sundheden i Modsætning til glaserede, emaillerede og fortinnede Kar. De taale Ilden bedre end andre Leerkar uden at springe. Maden svides ikke i dem. De ere meget hensigtsmæssige til at gemme Svinefedt i og sætte alle Slags Slagtemad hen i, og de give aldrig nogen Afsmag, selv om Sagerne henstaae nok saa længe i dem. Deres eneste Fejl er, at de ere skjøre.

Mit Kjendskab til Jydepotter stammer fra min Syslen med Oldtidens Leerkar, Gravurner saavel som Huusholdningskar.

I „*Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm*“ skrev jeg derom:

„Den overordentlige Mængde, i hvilken Leerkar, saavel Gravurner som Huusholdningskar, forekomme (som Oldsager fra den forhistoriske Tid), tilskyndede mig til at undersøge Nutidens Pottfabrikation, navnlig den Side deraf, som pegede hen paa Oldtidskarrene, Jydepottfabrikationen, om hvilken jeg havde hørt, at den dreves paa en høist primitiv Maade, og hvis Produkt — med hvilket jeg var bekendt fra min Ungdom, da det tilførtes Huusholdningen ved omreisende Handelsmænd — jeg fandt at have en paafaldende Lighed med Oldtidens Huusholdningskar.“

„Jeg reiste derfor til Jylland — til Nørholm — hvorfra der ved nu afdøde Kammerherre Rosenørn-Teilmann var truffen de mest tilfredsstillende Foranstaltninger til et grundigt Studium af Potternes Tilblivelse, idet der blandt andet var foranlediget, at Gaardmand Peder Lauridsen af Stundsigt*) havde arrangeret en saa klar og belærende Fremstilling hos en i Fabrikationen dygtig „Huuskone“, at jeg kunde iagttage alle de Stadier, som Potterne have at gennemgaa, og see Behandlingen lige fra Leret til den færdigt brændte Potte.“

„I Jylland kaldes Potterne „*svot Potter*“, sorte Potter; tid-

---

*) i Horne Sogn.

ligere kaldtes de „svot Kaarron“, sorte Kar. Ved sort maa ikke forstaaes kulsort men mørkegraat.“

„Et Parti feed *Leer opgraves* om Efteraaret, saameget som man mener at ville bruge i Løbet af næste Sommer. Har man ikke været saa forsynlig, kan man bruge frisk opgravet Leer, men dette maa tildækkes med Lyngtørv, medens man tager af det, for at det ikke skal fortørres, og Potterne heraf blive ofte utætte.“

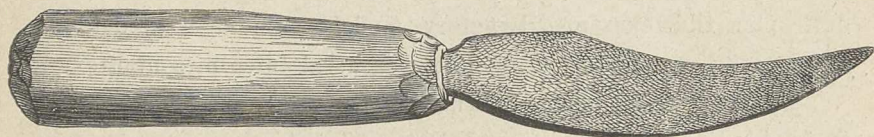
„Saameget som man vil bruge til een Brænding blandes med en Fjerdedeel Sand — hvorved Potterne forhindres fra at revne under Tørringen — og *æltes* saaledes: Først udtrædes hele Massen med Fødderne til en Flade af een Tommes Tykkelse, lægges derpaa igjen sammen i en Bunke og udtrædes paa samme Maade, hvilket gjentages 4 à 5 Gange. Derefter gjennearbejdes Bunken med Hænderne paa lignende Maade, som naar Brøddeig æltes.“

„Efter dette *formes* Leret til større og mindre „Stokke“, det vil sige langagtige Klumper, som indeholde Leer til een Potte, og hvis Længde svarer omtrent til Pottens Høide.“

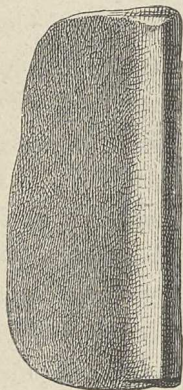
„Pottekonen arbejder siddende: Hun lægger en Fjæl „*Grydefjæl*“, af Form som en Halvmaane, 1 Alen lang og $\frac{1}{2}$ Alen bred, paa Skjødet, væder den godt med Vand og sætter paa den en „Stok“, Leerklump, paa Enden.“

„Nu stikkes Fingeren ned fra oven, og Leret udvides, saa der bliver en Fordybning, som gjøres større og større, halvt ned i Stokken, hvorpaa Udvidelsen gaar over til at blive udført ved, at den høire Haand føres ned i Fordybningen og trykker Leret mod den venstre, som samtidig dreier Stokken rundt om sin Axe, staaende paa den af Vand og Leer ligesom fedtede og glatte Flade. Naar Overdelen af Potten ved denne Operation paa lidt nær har faaet den tilsigtede Udvidelse, benyttes en linned Klud, anbragt over Kanten til at danne Randen, derved at høire Tommelfinger lægges paa den indre Side, Pegefingeren paa den ydre, under fortsat Omdreining med et passende Tryk, som gjør Pottens Overdeel tyndere og tyndere, udvidende, formende og glattende den.“

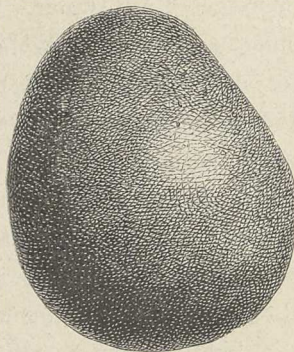
„Nu anbringes een eller to Hanke ved at trykke et blødt, afpasset Stykke Leer til de to Steder, hvor Hankene skulle hefte, og som ere gjorte ru ved at skræbes lidt.“

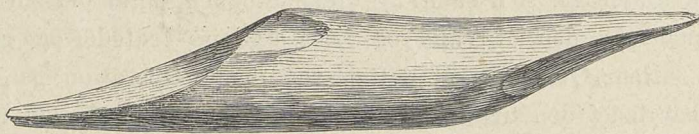
Skavknyv.

Skraav.

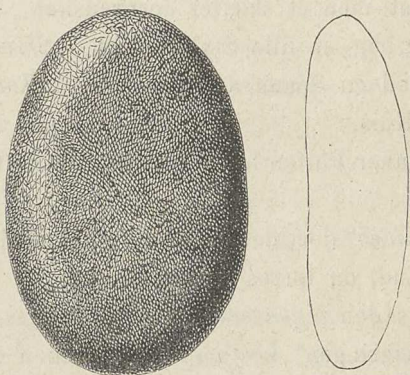
Taansteen.

Skavstykk.

„Stykket henstaaer nu i 2 à 3 Timer, for at den færdige, tynde Deel kan vinde nogen Fæstthed.“

„Derpaa anvendes først en rundagtig Steen, „*Taansteen*“, saa stor som en lukket Haand, og derefter en lignende, men noget

Sletsteen.

Glasursteen.

Glasursteen.

flad, „*Sletsteen*“, til indvendigt at udvide den nederste Deel, ved dermed at trykke Leret mod den anden udvendigt holdte Haand,

ved hvilken Operation den nederste Deel ikke kan gøres saa jevn, som den øverste Deel blev gjort.“

„Stykket staaer igjen nogen Tid, 1 à 2 Timer, for at vinde Fasthed, hvorefter Ujevnhederne udvendig og indvendig skræbes, „skaves“, af, først med et skæftet Jernredskab, „Skavkniv“, som bruges indvendig, og et lille Stykke Jern, „Skraav“, som bruges udvendig, saa med en Spaan af Hasseltræ, „Skavstyk“, der fjernt kunde ligne en Kniv.“

„Atter henstaaer Potten for at stivnes, denne Gang omtrent en Dag, i Skygge.“

„Derpaa „smides“ den, det er, overstryges med en tynd Vælling af Mergel og Vand, og tørres meget svagt.“

„Nu glaseres den, „glaases“, hvortil bruges en buttet, glat, lille Steen. „Glaseringen“ bestaaer i, at Stenen trykkes fast mod Potten, medens denne dreies rundt. Potten bliver derved efter Brændingen skinnende blank. „Glasuren“ anvendes paa Randen og den øverste Deel af Potten, og forsaavidt paa den nederste Deel, som denne ved Glasurstenen modtager, udvendig og indvendig, nogle tarvelige Glasurzirater.“

„Derpaa føres Potten i Tørrehuset, „Braandhuus“, der er saaledes indrettet“:

„Over et i Jorden udgravet Hul, $1\frac{1}{2}$ Alen dybt, $1\frac{1}{2}$ Alen bredt og 3 Alen langt, paa hvis Bund i Almindelighed er lagt nogle haandstore Stene, for at Hullet ikke skal blive for dybt ved Brugen og Udrensning af Asken, er reist et Tag af Lyngtørv, 4 Alen høit, der støtter til Jorden i 5 Alens Længde og 4 Alens Vidde. Spærene bestaae af Grene saa tæt stillede, at Lyngtørven kan stables op derpaa uden at støttes af Lægter.“

„Samtlige Maal ved „æ Braandhuus“, kunne variere efter vedkommendes Leilighed.“

„Paa Overkanten af Hullet anbringes Stænger, „Braandstaang“, paatværs i en saadan indbyrdes Afstand, at Potterne kan staa derpaa.“

„I dette lille Tørrehuus stilles Potterne op paa Tværstængerne, saamange som udgjøre en „*Ilding*“, det er saamange, som brændes, „*ildnes*“, paa een Gang, i Almindelighed ca. 10 Snese.“

„Her henstaae Potterne i 4 à 5 Dage, i Begyndelsen udsat for svag Varme, som i Løbet af de følgende Dage forøges. Brændselet er Lyngtørv, som anbringes paa Bunden af Hullet i Jorden.“

„De saaledes tørrede Potter stilles op paa den flade Mark, i Almindelighed ca. 10 Snese, de mindre indeni de større, stundom flere smaa i een stor, paa en rund Plet, som kaldes „*Ildpotten*“, den ene tæt ved den anden med Mellemmrummene udfyldte med Lyngtørv, det Hele omgivet og bedækket med et tyndt Lag Tørv — Lyngtørv.“

„Tørvene antændes, og Ilden passes, saa at det brænder jævnt overalt; hist og her, hvor Ilden brænder for tidligt ud, lægges Tørv til under Brændingen, der varer 2 à 3 Timer.“

„Det Leer, hvoraf Potterne gjøres, er Leer, der, formet og brændt som Mursteen, vilde give røde Steen. Aarsagen til, at Potterne blive sorte, forklarede man mig at hidrøre fra den Maade, hvorpaa de brændes. De udsættes ikke for Lueild, men brændes under Indvirkning af stærk Glødeild. Kommer Lueild tilfældigviis til at virke paa en Deel af Potten, bliver den broget. En sort Potte kan man gjøre rød, ved at man, efter at have opvarmet den langsomt, brænder den i en Teglovn paa samme Maade, som Mursteen brændes.“

„Herved er at lægge Mærke til, at den graa (sorte) Farve ogsaa kan tilvejebringes paa anden Maade. For henved 60 Aar siden indførtes nemlig fra Holland til Teglværkerne ved Flensborgfjord, og derefter fra disse til danske Teglværker, den Methode, ved hvilken man brænder graa Tagsteen, Fliser og Mursteen af Rødleer og Mergelleer. Fremgangsmaaden er den sædvanlige ved Brænding af Teglstien, indtil Stenene ere fuldbrændte. Til den Tid frembringes Farven derved, at alle Teglovnens Fyrgange hurtigt fyldes med frisk Ellebrænde, med Løv og Ris, hvorpaa Luften afspærres saavel ved Indgangene til Fyrhullerne, som ved Ud-

gangen over Ovnene. Den derved frembragte Røg gennemtrænger Stenene paa en saadan Maade, at de heelt igjennem blive graa.“

„Seet hen til dette, synes det at være Dampen fra Lyng- risene paa Lyngtørven, der bevirker den graa Farve, og at den egentlige Grund til, at Potten bliver broget paa det Sted, hvor Ilden brænder i Lue, er den, at Luften har Adgang til dette Sted, saa at Dampen af Risene ikke trænger ind i Pottens Masse.“

Det var kun Fabrikationsmaaden, jeg vilde lære at kjende og saaledes, at jeg med egne Øine iagttog Fremgangsmaaden. Jeg havde derfor ikke noget at søge i andres Beretninger.

Anderledes stiller det sig nu, da jeg vil give en Fremstilling af Jydepotteindustrien i sin Heelhed. Til den Ende har jeg benyttet:

Pontoppidan, E., Den danske Atlas, Tome IV. Kjøbh. 1768, p. 42.

Smith, L., Om de sorte jyske Leerkars Fabrikationsmaade og denne Industri-Artikkels Anvendelse for Staten. (Maanedsskriftet Iris, 1791, April, p. 1—24.)

Begtrup, G., Beskrivelse over Agerdyrkingens Tilstand i Danmark. V Bind. Kjøbh. 1808, p. 152—154.

Thaarup, Fr., Udførlig Veiledning til det danske Monarkies Statistik. II Deel. Kjøbh. 1813, p. 232—237.

Dalgas, C., Ribe Amt. Kjøbh. 1830, p. 211—14.

Hald, J. C., Randers Amt. Kjøbh. 1827, p. 201.

Blicher, St. St., Viborg Amt. Kjøbh. 1839, p. 201—202.

Ramsing, Præst i Andsager, Vardeegnens Pottemagerie (Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift. Redigeret af Adler. 1838.)

Bergsøe, A. F., Den danske Stats Statistik fremstillet. II Bind. Kjøbh. 1847, p. 335—336.

Trap, J. P., Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Speciel Deel. II Bind. Kjøbh. 1859. — 2. Udgave. 3—5 Bd. Kjøbh. 1873—77.

Rom, N. C., Den danske Husflid, dens Betydning og dens Tilstand i Fortid og Nutid. Kjøbh. 1871.

Af samtlige disse Skrifter er Laurids Smith's Afhandling den betydeligste; med særlig Omhu og Nøiagtighed havde han i Aaret 1787 personlig paa Stedet undersøgt „de sorte, jyske Leer-kars Fabrikationsmaade.“

Endvidere har jeg søgt Oplysning om de stedlige Forhold nu og i en tidligere Tid hos Præsterne i 80 Sogne, som med den største Beredvillighed og Interesse for Sagen have udfyldt mine Skemaer.

Samtlige tidligere Meddelelser vise, at den Fremgangsmaade, som anvendes nu for Tiden, uforandret har været i Brug mindst i de sidste Hundrede Aar.

Efter Benyttelsen af de trykte Kilder og af Beretningerne fra Sognepræsterne i Forbindelse med egne Iagttagelser, skal jeg til min Undersøgelse af 1876 føie følgende.

Det Leer, hvoraf disse Kar gjøres, er fiint og steenfrit. Det siges at ligge ovenpaa Mergellag. Smith bemærker, at Potteleer kun forekom i den egentlige Potteegn, Thorstrup, Horne, Tirstrup og Varde Sogne, og det forholder sig vist rigtigt fra et Standpunkt, der ikke viser ud over de stærk sandede Egne, der støde op til nævnte Sogne. Forsaaavidt Fabrikationen drives i disse Egne, tilføres Leret fra de omliggende Sogne, saaledes f. Ex. Grindsted, Arnborg og Skarild Sogne, og Dalgas beretter, at fra Horne Sogn udførtes meget Leer til de omliggende Sogne, der betaltes med 12 Sk. lybsk for Læsset. Pottfabrikationens Udbredelse har viist, at der findes tjenligt Leer paa andre Egne, og det er rimeligt, at der i Landets fleste Egne findes Leer, der kan gjøres Potter af, og den Omstændighed, at man i saa mange Egne finder Oldtidsurner, beviser, at man næsten overalt har forefunden Leer, der kunde bruges til Potter.

At *Leret* opgraves om Efteraaret skeer for, at det kan ligge Vinteren over, udsat for Luftens og Veirets Paavirkning, hvorved det bliver lettere at behandle.

Lyngtørven, som anvendes til Brændsel, erholdes ved at afskrælle den lyngbegroede Overflade.

Fabrikationen udføres ikke alene af Husets Kone — Benævnelsen „*Pottekone*“, „*Pottepige*“ var forhen „*Grydekone*“, „*Grydepige*“ — men ogsaa Tjenestepigen og Døttrene i Familien deeltage i Arbeidet. I Fabrikationens Blomstringstid fæstede Gaardmanden een eller to Piger, Pottepiger, som næsten udelukkende var beskæftiget med at lave Potter, og som han gav frit Ophold mod at erholde en vis Part af deres Fortjeneste. Børnene glasere Potterne, bære dem ud og ind og føre dem til og fra „Ildpøtten“ (det Sted paa hvilket Brændingen foregaar). Manden opgraver Leret, fører det til Huset og tilveiebringer det fornødne Brændsel.

Naar i det Følgende en Snees Potter regnes til 30 Stykker, hvor man skal bruge et Middeltal, saa hidrører det fra, at der i Potteegnen af de større og største Kar regnes 20 paa Snesen, men af de mindre og mindste Kar regnes der 2 og 3 Stykker til hvert Tal, saa Snesen deraf kan bestaa af 40—60 Stykker.

Efter Smith, 1787, gjorde en Grydepige i en Sommer 10—18 Læs Potter, med et Middeltal 14, à 200—250 Stykker, med et Middeltal 225 Stykker, er ca. 3000 Potter.

Efter Begtrup, 1808, kan en Grydepige gjøre 8—10 Læs Potter, med et Middeltal 9, hvert til 10—12 Sneser, hver Snees til 30 Stykker, er ca. 3000 Potter.

Pastor Ramsing, 1838, i hvis Sogn Andsager, der da var 21 Familier, som drev Pottefabrikation, siger, at en Pige kan forfærdige i en Sommer 5—8 Læs Potter, med et Middeltal $6\frac{1}{2}$, hvert til 300 Stykker, er ca. 2000 Potter.

Naar Potterne skulde bort, læssedes de paa Vogne og stabledes mellem Lyng, saa Læsset kom til at see ud som et Hølæs, paa Farven nær. Et Læs holdt ved Slutningen af forrige Aarhundrede 200—250 Stykker, omkring 1840 300 Stykker og nultildags 400—500 Stykker. De førtes bort af Gaardmændene for deres eget Vedkommende, og af „*Slævekæmmere*“, der nærmest

kjøbte Huusmandens Potter og udelukkende nærrede sig af Pottehandelen. Der fandt stor Omsætning Sted paa Markederne i Grindsted og Vorbasse, men forøvrigt kjørte „Pottemanden“ hele Jylland over, samt, paa Færgerne, til Fyen og Langeland, forsynede endvidere Slesvig og Holsteen og kjørte langt ned i Tyskland til Berlin, Leipzig, Dresden og Wien. Over Hjarbæk forsynede Fjends Herred Limfjordsbyerne ad Søveien og skikkede Potter til Kjøbenhavn og Norge; og efterat Potterne vare kjørte til Nord- og Østersøhavnene, seilede de videre ud i Verden. Fanøskipperne hentede Potterne i Hjerting og førte dem til Kjøbenhavn (gjennem Eiderkanalen), til Holland og til Hamborg, hvorfra de sendtes længere ned i Tydskland og Østerrig. Fra Østersøhavnene, navnlig Veile, Horsens, Kolding (Kjøbmændene havde her store Pakhuuse til Jydepotter) og Flensborg gik Potterne til Kjøbenhavn og Roeskilde, flere Steder ved Østersøen, ja endog til Liffand. Pottemanden bragte med tilbage Korn, Ærter, Tømmer, Træsko, Humle fra Fyen, Fisk fra Vesteregnet, Kalk fra Daugbjerg, ja endog røde Potter fra Østeregnet.

Ifølge Laurids Smith kostede da almindeligt en simpel Snees paa Stedet 2 Mk. 8 Sk. og en sammensat Snees 3 Mk. 8 Sk. Potter, som kostede 2 Sk. paa Stedet, betaltes med 12—16 Sk. i Veile og 24—32 Sk. i Kjøbenhavn. Nu er den sædvanlige Pris i Hjemmet henved 5 Kroner pr. Snees.

Som før bemærket har jeg erholdt Underretning om Jydepotteindustrien ved Præsterne i 80 Sogne. Disse Sogne ere: Af *Vester Horne Herred*: Varde, Lunde, Outrup og Kvang Sogne; hele *Øster Horne Herred*; af *Skads Herred*: Øsse, Næsbjerg, Starup, Grimstrup, Aarre, Faaborg, Nykirke, Brøndum og Vester-Nebel Sogne; af *Gjørding Herred*: Aastrup, Gjørding og Veirup Sogne; af *Malt Herred*: Brørup og Lindknud Sogne; hele *Slaugs Herred*; af *Nørre Horne Herred*: Sønder Bork, Nørre Bork, Lønborg, Egvad, Lyne, Strelev og Aadum Sogne; hele *Bølling Herred*; hele *Hammerum Herred*; af *Fjends Herred*: Borris,

Taarup, Kvols, Gammelstrup, Kobberup, Feldingbjerg, Smollerup, Daugbjerg og Mønsted Sogne; af *Galten Herred*: Vorup Sogn.

Af disse 80 Sogne er der 44 Sogne, fra hvilke den Efterretning er modtaget, at der ikke drives Sort-Potteindustri for Tiden, og at gamle Folk ei kunne mindes at have hørt derom.

Der er saaledes 36 Sogne at tage i Betragtning.

I 12 af disse Sogne er Fabrikationen ophørt.

I 24 Sogne drives den endnu, men forholdsvis svagt. I Faaborg af 18 Familier, Andsager 10, Heinsvig 6, Thorstrup 5 à 6, Horne 4 à 5, Næsbjerg og Gammelstrup hver 4, Øsse og Borris i Fjends Herred hver 3 à 4, Lindknud 3, Lunde, Brøndum, Veirup, Grindsted og Smollerup hver 2, Varde Landsogn, Outrup, Starup, Nykirke, Ørre, Grene, Vorbasse og Feldingbjerg hver 1. — Til sammen 80 Familier i 24 Sogne.

Noget tilbage i Tiden og indtil for 40 Aar siden var Fabrikationen meget større. Selvfølgelig kan man ikke nu angive bestemt Antallet paa de Familier, som dreve Fabrikationen; men man vil dog kunne danne sig en nogenlunde rigtig Forestilling derom ved at anvende et Skjøn overfor de Udtryk, der foreligge desangaaende i Beretningerne.

Fra en Tid, der ligger endnu længere tilbage, som senere vil blive nærmere omtalt, vides det, at Pottebrændingen i 3 Sogne dreves af henholdsvis 90, 70 og 50 Familier. Jeg sætter derefter Udtrykket „alle“ til 70 og „næsten alle“ til 50 Familier, hvad i hvert Fald ikke er overdrevet, og endvidere „hver anden Familie“ til 30 Familier, „meget stor“ og „meget større end nu“ til 20, „større“ til 10, „flere Familier“ til 6. For de øvrige Sogne, hvor Pottebrændingen kun var heelt ringe, er opgivet et bestemt Antal.

Ifølge dette vilde en Oversigt kunne fremstilles saaledes:

Sogne, hvori der lavedes Potter.	De pottelavende Familiers Antal i et Sogn.	Sognenes Antal.	Familiernes Antal.
Gammelstrup	„alle“ $\varnothing$: 70.	1.	70.
Vorup, Andsager og Tistrup ..	„næsten alle“ $\varnothing$: 50.	3.	150.
Starup	„hveranden“ $\varnothing$: 30.	1.	30.
Varde Landsogn, Næsbjerg, Øsse, Faaborg, Vester-Nebel, Vor- basse, Heinsvig.....	„meget stor“ og „meget større end nu“ $\varnothing$: 20.	7.	140.
Brøndum, Vejrup, Lindknud, Borris i Fjends Herred, Thor- strup, Lunde, Horne og Smol- lerup	„større end nu“ $\varnothing$: 10.	8.	80.
Grimstrup og Strelev	„flere Familier“ $\varnothing$: 6.	2.	12.
Outrup 1, Aastrup 2, Nykirke 2, Gjødning 1, Aarre 4, Grind- sted 2, Grene 1, Kvong 1, Øl- god 1, Ikast 1, Rind 1, Fel- dingbjerg 1?, Hodde 4 og Arnborg 1	.....	14.	34.
		36.	516.

Saa usikker denne Oversigt er, saa er det dog klart, at Pottebrænding tilbage i Tiden, indtil for ca. 40 Aar siden, dreves af flere Gange saa mange Familier som nu, og Tallet 516 kan bruges til at regne videre med i dette Tilfælde.

I Laurids Smith's ovenfor anførte Afhandling hedder det: „Egentlig er det tvende Hovedsteder i Jylland, som ere bekendte af de sorte Leerkars Forfærdigelse; det ene Sted er Vorup ved Randers; og det andet Sted er Egnen ved Warde i Riber Stift.“

I Vorup har Smith ikke selv været, men 1787 besøgte han Potteegnen ved Varde og siger: „I Thostrup, Horne og Tiistrup

Sogner, gjør enhver liden eller stor Familie benævnte Leerkar, saa er der og nogle Fabrikkantere i Hodde Sogn. Man antog, at der var i Thostrup Sogn 50 Familier, i Horne Sogn 90 Familier og i Tiistrup Sogn 70 Familier, som beskjæftige sig med disse Leerkars Forfærdigelse — tilsammen 210 Familier“. Lægges dertil „nogle faa“, antaget for 6, i Hodde Sogn, samt 10 Familier for Vorup, som Begtrup nævner — i Jensens Provincial-Lexicon (1830) bemærkes om Vorup, „at Beboerne nærrede sig især af at gjøre sorte Potter“ — saa haves 226 Familier, et Antal, der saameget mindre kan være for høit, som Smith ikke siger, at der ikke var Pottebrænding andre Steder, men blot kalder Vardeegnen og Vorup „tvende Hovedsteder for Pottebrænding.“

For at faae den bedst mulige Forestilling om Tilvirkningens Størrelse, er det ikke nok at tælle de tilvirkende Familiers Antal; thi disse have ikke arbeidet lige intensivt til alle Tider. Paa den Tid Industrien dreves i saa overordentlig Maalestok i de 3 Sogne, Smith nævner, var det ligesom alt gik op deri. Da senere Agerbruget begyndte at gjøre sig gjældende, blev der paa visse Tider af Aaret mere Brug for Pottepigernes Kræfter, navnlig i Høsten.

Nuomstunder er rimeligviis de samme Aarsager tilstede for en mindre energisk Drift hos den Enkelte, saa det vil være rettest at gaae ud fra, at Produktionen i den nyere Tid fremdeles er ca. 2000 Potter for hver Familie.

Tilvirkningen kan altsaa antages at have været aarlig:

Omkring 1787 af 226 Familier à 3000 Potter er 678000 Potter.

Omkring 1840 af 516 Familiær à 2000 Potter er 1032000 Potter.

Omkring 1879 af 80 Familier à 2000 Potter er 160000 Potter.

Omkring 1787 synes Fabrikationen at have været dreven næsten udelukkende af de 4 Sogne, Thorstrup, Horne, Tirstrup og Vorup, men da ogsaa af næsten hver Familie (226 Familier, 678000 Potter) saavel Gaardmænd som Huusmænd. Det var disse Sognes næsten eneste Erhverv; Agerdyrkningen navnlig i Vardeevnen var yderst kummerlig. Derefter synes Industrien at have

udbredt sig over større Dele af Jylland, som det menes ved Pottepigers Giftermaal, saa at den omkring 1840 og noget senere fandtes i 36 Sogne (516 Familier; 1,032,000 Potter aarlig), men da tillige stærkt aftagende i de oprindelige Sogne, og i mange af de nye kun med enkelte eller faa Familier. Den dreves mange Steder som et indbringende Bierhverv; Agerdyrkningen var bleven mere lønnende. Endelig er den nu, 1879, svunden ind til 24 Sogne (80 Familier: 160000 Potter aarlig) og drives mest af Smaafolk. De egentlige Agerdyrkere lægge saa stærk Vind paa Agerbruget, at de ikke alene undlade at beskæftige sig med Pottebrænding, men endog paa sine Steder hindre denne ved at opdyrke Heden, saa der ikke bliver Lyngtørv til at brænde Potter med. Hvad der imidlertid mest har indskrænket Pottebrændingen er Aftagen af Efterspørgsel paa denne Vare, hvori maaske de i den nyere Tid fremkomne emaillerede Jernkokekar har størst Skyld, ikke fordi de ere bedre at koge i, men fordi de ere saa varige ligeoverfor de meget skjøre Jydepotter.

Hvor langt tilbage i Tiden Sort-Pottfabrikationen har været dreven lader sig ikke bestemme. Laurids Smith viser 1787, at den dengang var fast ordnet og i livlig Gang, hvoraf sluttes at den har funden Sted længere tilbage i Tiden. Dette bekræftes 1768 ved Pontoppidan, Den danske Atlas, hvor det hedder: „Men af endnu større Betydning (end Uldbinding, Hatte- og Træskomageri) er det Jydske Leerkar-Arbeid, som gemeenlig kaldes Jydepotter, eller sorte Gryder, Potter, Pander, Skaaler, med videre, hvoraf udføres ei alene i stor Qvantitet til Kjøbenhavn og Provincerne, men endnu en større Mængde til Tydskland, Holland og Østersøen, da Jydepotter overalt, endog i Lifland, holdes for det bedste Slags Kar at koge Mad udi.“

Og Dalgas meddeler i sin Beskrivelse af Ribe Amt, at en Raadmand i Fredericia i 1710 skal have bortfæstet en Gaard i Tistrup Sogn mod $\frac{1}{2}$ Læs sorte Potter i aarligt Landgilde.

Man seer, at Jydepottefabrikationen har været dreven som Industri i et Par Hundrede Aar. Maaske har den været i Gang

Afbildninger af endnu i Brug værende Jydepotter fra Vardeegnen, oversendte mig af Peder Lauridsen fra Stundsig, hos hvem jeg havde forlangt „gamle brugte Potter uden Been“

meget længere, men derom melde de trykte Kilder, jeg har for mig, ikke noget. Det ligger nær at antage, at Industrien har sit Udspring fra en almindelig Huusflidsgjærning (ikke Industri), og betragtet som saadan kan det være muligt, at Sort-Pottelavningen

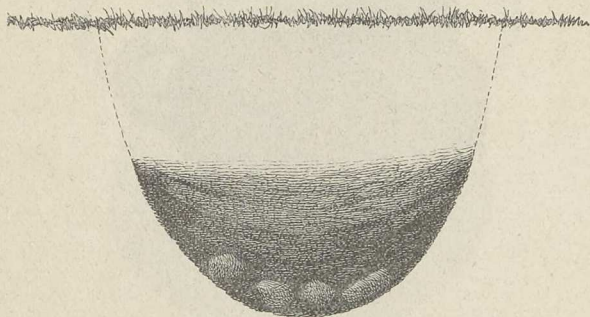

Oldtidshuusholdningskar fra Broholms Museum.

i meget gamle Dage har været langt mere udbredt, end den var det paa den egentlige Industries Tid.

Betragter man nemlig Oldtidens Leerkar, navnlig dem fra Jernalderen, saa finder man en slaaende Lighed mellem dem og Nutidens Jydepotter, navnlig dem uden Been.

For nærmere at belyse denne Lighed skal jeg meddele et Par Uddrag af „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm“, til hvis Forstaaelse jeg maa forudskikke, at jeg har en Art Fortidsminder, der forekomme temmelig hyppigt, som jeg har kaldt „Ildsteder“.

1 Alen

„Det er udfyldte Huller af Form som en Gryde, med nogen Afvexling omtrent 5 Kvarteer brede og 5 Kvarteer dybe.“

„Den øverste Halvdeel er fyldt med Jord af samme Beskaffenhed som Jorden ved Siden; den nederste Halvdeel er fyldt med *Aske i overveiende Mængde, Kul, Kulstøv og vel en halv Snees forbrændte Stene*, noget større end en lukket Haand.“

„At disse Ildsteder ere Oldtidslevninger, kan der ikke være Tvivl om. Den nyere Tid har ingen Anvendelse for Ild anbragt i saadanne Huller.“

„De maa have haft en bestemt særegen Anvendelse, eftersom de alle have samme Form, Størrelse og Indhold.“

„Tilberedningen af Nutidens „sorte Potter“ er en Maade at forfærdige Potter paa, som kan have været brugt i Oldtiden. De Foranstaltninger og Redskaber, som udfordres dertil, ere saa

yderlig simple, at de kunne magtes saa at sige af enhver Befolkning, der staaer paa det Standpunkt, at den kan benytte Leerkar.“

„En Sammenligning mellem Oldtidens og Nutidens Potter leder til den Slutning, at disse ere en Fortsættelse af hine. At Pottetilvirkningen i den nyere Tid, paa en enkelt Egn er udøvet efter en større Maalestok, saa at den er bleven Gjenstand for Handelsomsætning, er ingen Hindring for Sammenligningen mellem selve Tilberedningen af Potter i Oldtiden og Nutiden. Tænker man sig Nutidens Pottefabrikation indskrænket til en almindelig Huusfidforretning, som den vel har været i gamle Dage, saa vilde dette ikke have anden Forandring til Følge, end at Tørrehullet eller Ildhullet kunde graves noget mindre, fordi der ikke behøvedes at tørres saa mange Potter ad Gangen.“

„Farven paa Oldtidens Potter er overensstemmende med den paa Nutidens Jydepotter („sorte Potter“) og eiendommelig for disse gamle og nye Potter; den kjendes ikke paa noget andet brændt Leertøi, før man for henved 60 Aar siden begyndte at anvende den paa Teglsteen.“

„Den Maade, paa hvilken den graa Farve frembringes paa Leersager — ved Anvendelse af visse Arter Brændsel uden Lueild — blev udelukkende anvendt paa Jydepotter og var enestaaende her i Landet, indtil den som ny Opfindelse ved Teglværker, som foran nævnt, for ikke længe siden indførtes fra Holland. Intet er rimeligere, end at den samme simple Fremgangsmaade, som nu til Dags bevirker Pottens graa Farve, er anvendt ved Oldtidens Pottebrænding.“

„Vel udmærke mange af Oldtidskarrene sig ved Zirater og Afvexling i Former fremfor Nutidens Jydepotter; men Jydepotternes simple Form uden Zirater findes ogsaa iblandt Oldtidskarrene, navnlig hyppigt iblandt Huusholdningskarrene, og det er kun disse, der finde Anvendelse i den nyere Tid; man har ikke mere Brug for Leerkar til at hensætte Asken af de Døde i, eller for Leerkar af denne Art til Stads. Nu anvendes alle „sorte Potter“ til eet og samme Brug, til Huusholdningsbrug, og

Tilberedningen er gaaet over til en Slags Industri, hvilket har større Ensformighed til Følge. Hyppigt giver man nu Potten tre smaa Been, forøvrigt variere de kun væsentlig i Størrelse.“

„I Stoffet til Oldtidens Potter findes hyppigt Sand, Gruus eller maaske knust ildskjørnnet Granit, hvortil svarer, at der blandes Sand i det Leer, hvoraf Nutidens Potter formes.“

„Hvorledes Oldtidens Potter kunne have faaet den hidtil gaadefulde Glasur viser Anbringelsen af Glasur paa Nutidens Potter, der, som bemærket, iværksættes ved Gnidning med en Steen.“

„De foran omtalte „Ildsteder“ kunne være synlige Vidnesbyrd om, at Pottebrændingen i Oldtiden er gaaet for sig paa samme Maade, som det skeer i Nutiden. Man tænke sig Nutidens for Fabrikation indrettede 3—4 Alen lange Ildhuller formindskede til Ildhuller af en saadan Størrelse, som Pottetilberedning til Huusbrug vilde fordre f. Ex. til et Par Alen eller mindre. Naar slige Ildhuller med deres Brandhuse ophøre at blive brugte, vil Overdelen falde sammen over Ildhullet, om den ikke blæser tilside og forsvinder ved Forraadning, medens Sidevæggene af Ildhullet og den omgivende Jord efterhaanden vil dække den paa Bunden af Hullet liggende Aske tilligemed de iblandede Kul og ildskjørnede Stene. Man har da et saavel i Form som Indhold korrekt „Ildsted“.“

Naar saaledes disse Ligheder gjør det rimeligt, at Nutidens Jydepottefabrikation er en Fortsættelse af Oldtidens Pottemagerkunst, tør man dog ikke antage, at den dengang dreves som Industri i den Forstand, at enkelte Egne forsynede hele Landet. Dengang var Forbruget af Potter saa overvældende stort, og Samfærdselsmidlerne rimeligvis saa ufuldkomne, at man maa antage, at Potterne forfærdigedes omtrent paa samme Sted, hvor de bleve forbrugte. For at give en Forestilling om Størrelsen af Datidens Behov skal jeg nævne, at jeg paa flere Steder i Nærheden af *Broholm* har funden store Dynger af Affald fra Jernalderens Huusholdninger („Maaltidspladser“), hvori der er Skaar af mange

Tusinde Huusholdningskar, og at der samme Steds findes flere Gravpladser med Leerkar i Tusindvis, begge Dele af den samme Art som Jydepotterne. Og lignende Fund ere i de senere Aar blevne hyppige, og de fremkomme hele Landet over. Hele Oldtidsbefolkningen har brugt sorte Leerkar i stor Mængde; de maa være forfærdigede over hele Landet, og det kan være rimeligt, at Jydepottefabrikationen har sin Rod i Oldtidens Pottetilvirkning, fra hvilken den da efter Tidernes Medfør har udviklet sig til den her beskrevne Industri.
